

LIETUVOS

**8(17)
2008**

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

**LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY**

LIH
LEIDVYKLA

VILNIUS 2008

REDAKCINĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
École des Hautes Études en Sciences Sociales
Lundo universitetas

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Vilniaus pedagoginis universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKCINĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

tel.: + 370 5 2629410
faks: +370 5 2611433
el. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė (Vytytis Čiubrinskas)</i>	5
<i>Foreword (Vytytis Čiubrinskas)</i>	8

Straipsniai / Articles

Christian Giordano

Disputed Historical Memories in East Europe and Southeast Asia: Representations, Symbols and Social Practices.....	11
Ginčijamos istorinės atmintys Rytų Europoje ir Pietryčių Azijoje: reprezentacijos, simboliai ir socialinės praktikos. Santrauka	27

Irena Šutinienė

Socialinė atmintis ir šiuolaikinė lietuvių tautinė tapatybė	31
Social Memory and Contemporary Lithuanian National Identity. Summary.....	54

Darius Daukšas

Pase įrašytoji tapatybė: Lietuvos lenkų etninio/nacionalinio tapatumo trajektorijos	57
Identity Inscribed in the Passport: the Trajectories of Ethnic/national Identity of Lithuanian Poles. Summary.....	72

Žilvytis Šaknys, Daiva Lapinskaitė

Lietuvos karaimai: etninis ir konfesinis tapatumas XX a. antrojoje pusėje ir XXI a. pradžioje.....	73
Lithuanian Karaims: Ethnic and Confessional Identity in the Late Twentieth – Early Twenty-First Century. Summary.....	93

John Helsloot

Valentino dienos triumfas Nyderlanduose – po penkiasdešimties metų.....	97
The Triumph of Valentine's Day in the Netherlands – after Fifty Years. Summary.....	114

Rasa Paukštytė-Šaknienė, Irma Šidiškienė

Naujų etnografinių lauko tyrimo būdų paieška: apklausa dviese.....	117
A Search for New Ways of Ethnographic Fieldwork: An Inquiry Conducted by Two Persons. Summary.....	135

Valdemaras Klumbys

Lietuvos kultūrinis elitas sovietmečiu: tarp pasipriešinimo ir prisitaikymo....	139
Soviet Lithuanian Cultural Elite: between Resistance and Compliance. Summary.....	159

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

Kristina Šliavaitė. From Pioneers to Target Group: Social Change, Ethnicity and Memory in a Lithuanian Nuclear Power Plant Community (<i>Neringa Klumbytė</i>)....	163
---	-----

Defining Region: Socio-cultural Anthropology and Interdisciplinary Perspectives 1–2. Acta Historica Universitatis Klaipedensis 12–13. Studia Anthropologica 1–2 (<i>Žilvytis Šaknys</i>).....	168
Re-inventing the Nation. Multidisciplinary Perspectives on the Construction of Latvian National Identity. Lindqvist M. (ed.) (<i>Darius Daukšas</i>)	173
Baltic Postcolonialism. Kelertas V. (ed.) (<i>Gediminas Lancauskas</i>)	175
Torbjorn Friberg. Diagnosing Burn-Out. An Anthropological Study of a Social Concept in Sweden (<i>Vieda Skultans</i>).....	178

Konferencijos / Conferences

Tarptautinė konferencija „Antropologija, etnografija ir biotechnologija“ (<i>Jeanette Edwards, Auksuolė Čepaitienė</i>).....	179
Antropologija, kultūra ir kritinės problemos Amerikos antropologijos asociacijos konferencijoje (<i>Neringa Klumbytė</i>).....	183

Tyrinėjimų projektai ir programos / Research Programmes

Etnologijos, kalbos, istorijos šaltinių elektroninis sąvadas (<i>Rasa Paukštytė-Šaknienė</i>)	187
Lietuvių tautinio identiteto raiškos būdai (<i>Vytis Čiubrinskas</i>).....	189

In Memoriam

Antanas Stravinskas (<i>Irena Seliukaitė</i>).....	191
--	-----

Socialinė atmintis ir šiuolaikinė lietuvių tautinė tapatybė

Irena Šutinienė

Straipsnyje aptariami empirinio tyrimo, atlikto vykdant VDU Socialinės antropologijos centro projektą, duomenys. Tyrimu siekta nustatyti, kaip, konstruojant individualaus lygmens šiuolaikinę lietuvių tapatybę, naudojama socialinė atmintis. Tyrimas atliktas taikant kokybinius ir kiekybinius tyrimo metodus. Nustatyta didelė dabarties nepriklausomybės atkūrimo įvykių kolektyvinės atminties svarba įvairių socialinių ir etninių grupių lietuviškai tapatybei, ypač emociniams jos aspektams. Ši tendencija, kaip ir XX a. nepriklausomybės laikotarpių simbolių svarbos didėjimas populiariosiose tautos istorijos mitų interpretacijose, rodo didelę šiuolaikiškai interpretuotų tautinės valstybės vertybių svarbą lietuvių tapatybei. Didėjant individualaus tapatybės subjekto aktyvumui, tautiniai mitai, konstruojant tapatybę, naudojami individualiai ir selektyviai, jie desakralizuojami ir vertinami kritiškai.

Irena Šutinienė, Socialinių tyrimų institutas, Eurointegracijos skyrius, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius, el. paštas: irsab@centras.lt

Globalizacijos sąlygomis tautinė tapatybė, kaip ir kitos kolektyvinės tapatybės, sparčiai kinta ir yra nuolat kvestionuojama transnacionalinių ryšių ir procesų. Toks pat kintantis, prieštaringas, įvairialypis, neretai įvardijamas kaip nykstantis reiškinys yra ir socialinė atmintis, grindžianti tapatybėms būdingą tęstinumo dimensiją. Socialinė atmintis, ypač tokia jos dalis kaip tautos istorijos mitai, tyrinėtojų laikoma svarbiu tautinės tapatybės komponentu. Jis padeda kurti emocinius tautinės bendrijos ryšius, priklausomybės tautai jausmą tiek kultūriniu-etniniu, tiek teritoriniu-pilietiniu pagrindu susiformavusiuose nacionalizmuose: „Valstybinio nacionalizmo sklaidai reikia idėjų ir mitų kaip „emocinių klijų“, kurie sujungia žmones“ (Osborn 2001: 48). Šiuolaikinėse visuomenėse santykis su praeitimi, jos ženklų „vartojimas“ darosi nenuoseklus, fragmentiškas laiko ir erdvės požiūriu, ryškėja nuoseklių istorinių naratyvų, svarbių socialinėms tapatybėms, irimas. Kyla klausimas, kaip „didžiųjų pasakojimų“ irimo sąlygomis kintanti, fragmentuota socialinė atmintis susijusi su nuolat kintančia, subjektyviai konstruojama ir vis sunkiau apibrėžiama tautine

tapatybe ar ir kaip kinta socialinės atminties vaidmuo šioje tapatybėje, ar šiuolaikinėse tautinėse valstybėse tautos praeities mitai ir kolektyvinė atmintis dar atlieka telkiančių tautą „emocinių klijų“ vaidmenį.

Kokią reikšmę šiuolaikinei lietuvių tapatybei¹ turi socialinė atmintis, kaip ji naudojama konstruojant individualaus lygmens tapatybę – į šiuos klausimus pabandėme iš dalies atsakyti atlikdami empirinį tyrimą pagal VDU Socialinės antropologijos centro vykdomą projektą². Straipsnyje aptariami šio tyrimo rezultatai. Socialinė atmintis ir jos santykis su tautine tapatybe tirta taikant kiekybinius ir kokybinius metodus: atlikta reprezentatyvi suaugusių Lietuvos gyventojų anketinė apklausa (2006 m. liepos – rugpjūčio mėn.), o kokybinis tyrimas atliktas biografinių leitmotyvų interviu metodu (iš viso užrašyta 30 interviu). Kad labiau išryškėtų globalizacijos procesų nulemti tapatybės ir socialinės atminties santykio bruožai, tirtos dvi informantų grupės: susiduriančių su transnacionalumo, daugiakultūriškumo metamais iššūkiais ir gyvenančių sąlygiškai homogeniškoje Lietuvos kultūrinėje aplinkoje žmonių. Abiejose grupėse informantai pasirinkti proporcingai pagal lytį, amžių, išsilavinimą, vietovės urbanizavimo mastą.

Straipsnyje neketinama aprėpti plačios ir įvairialypės tautinės tapatybės ar socialinės atminties problemos. Empiriškai tirta ir analizuota tapatybės raiška individo lygmeniu ir iš jo perspektyvos, siekiant atskleisti individualias ir grupines socialinės atminties naudojimo ypatybes šio lygmens tautinei tapatybei kurti. Pasak socialinio psichologo T. Blanko: „Mikrosociologiniu aspektu tautinės tapatybės sąvoka nusako individualias apibūdinančių tautą kategorinių modelių internalizavimo ir suvokimo sąlygas bei lemiančius identifikacijos procesą kriterijus“ (Blank 2003: 260). Lietuvoje daugiau tyrinėtas kolektyvinis tapatybės ir socialinės atminties lygmuo: įvairiais laikotarpiais elitų kurtos ideologijos, tautos praeities interpretacijos ir reprezentacijos, mažiau tyrinėti mikrosociologiniai aspektai – kaip žmonės šiuos normatyvinius tapatybės modelius „vartoja“: pasirenka, suvokia, interpretuoja, su jais identifikuojasi arba ne, kokiais kriterijais remiasi, kokią svarbą jiems teikia ir pan. Remiantis tyrimo rezultatais, aptariama, kaip, kuriant individo tautinę tapatybę, „naudojama“ socialinė atmintis – kolektyvinės tautos istorijos interpretacijos, išreikštos tiek simbolinėmis kultūrinės atminties reprezentacijomis, tiek neformaliais kolektyvinės atminties naratyvais. Kokybinių ir kiekybinių tyrimo metodų taikymas

¹ Lietuvių tapatybę straipsnyje suprantama kaip pilietinės tautos (arba nacijos) tapatybė. *Pilietinės* tautos apibūdina bendra teritorija, ekonomika, politinės valdžios ir teisės sistema, švietimas, *etnines* – bendra kultūra ir istorija (Smith 1988: 8–9), todėl tirta ir įvairių Lietuvos etninių grupių atstovų lietuvių tapatybė (priklausomybė pilietinei Lietuvos bendrijai) ir socialinė atmintis.

² Projektas „Lietuvių tautinės tapatybės raiškos būdai: socialinė atmintis, kultūrinis tęstinumas ir kaita globalizacijos sąlygomis“ (vadovas doc. dr. V. Čiubrinskas), finansuotas Valstybinio mokslo ir studijų fondo, projekto Nr. C-29/2005.

leido atskleisti tiek suasmeninto socialinės atminties naudojimo individualioje tautinės tapatybės raiškoje bruožus, tiek populariojoje tautinėje vaizduotėje vyraujančias simbolines kultūrinės reprezentacijas ir neformalius naratyvus, tiek jų specifiką, išryškėjančią Lietuvos socialinėse ir etninėse grupėse.

Kai kurie socialinės atminties ir tautinės tapatybės santykio šiuolaikinėse visuomenėse bruožai

Rišlus tautos istorijos pasakojimas yra neatsiejamas nacionalizmo ideologijos elementas. Šis pasakojimas, pasak B. Andersono, užpildo „tuščią, homogenišką laiką“ tautos istorijos laiku – sukuria galimybę išivaizduoti horizontaliais kalbos ryšiais susietos „išivaizduojamos bendruomenės“ judėjimą iš praeities į ateitį, ryši su buvusiais ir būsimais šios bendruomenės nariais (Anderson 1999: 226–228). Kuriant tautinę tapatybę, šis tautos istorijos pasakojimas (naratyvas) dalyvauja kaip tautos praeities mitas, kuri nacionalizmo ideologai ir sergėtojai kuria iš istorijos, lingvistikos ir kitų mokslų atradimų bei iš padavimų, žmonių prisiminimų ir kitų praeities rekonstrukcijų; mitu jį daro rišlaus dramatinio pasakojimo forma ir ideologinės funkcijos (Smith 1988: 2). Nacionalizmo teoretikai pažymi, kad etniniuose nacionalizmuose „genealogija yra svarbesnė už teritoriją“ (Smith 1999b: 190) ir tautos praeities mitai čia ypač svarbi tautinės tapatybės etnosimbolinių išteklių dalis. Šie mitai ypač svarbūs okupacijų ir tautinio išsivadavimo laikotarpiams; tarp jų kaip svarbiausi, turintys didžiausią ideologinę galią, įvardijami etninės kilmės, „aukso amžiaus“, etninio išskirtinumo ir kiti mitai. Tautos praeities mitai nuolat perkuriami ir atlieka įvairias funkcijas: formuoja bendro likimo jausmą, mobilizuoja imtis kolektyvinių veiksmų ir daugybę kitų. Bet tai, kad šiuolaikinių valstybių nacionalizmai pasitelkia tautos praeities mitus, kaip ir kitus simbolinius tautinių tapatybių išteklius, gali kelti ir problemų: politizuodami ir išplėsdami teritorijos, švietimo, ekonomikos ar teisės sritims būdingus kultūrinius-etninius bruožus (atmintį, papročius, simbolius), etniniai nacionalizmai pasižymi ir kultūrinio homogenizavimo, standartizavimo bei „gryninimo“ tendencijomis, kurios savo ruožtu gali skatinti „svetimųjų“, tarp jų mažumų, išskyrimą ir diskriminavimą. Todėl šiuolaikinėms valstybėms kyla uždaviniai, kaip „išlaisvinti“ etninius komponentus ir pabrėžti teritorinius, viešosios kultūros, pilietinius nacionalizmo sandus kuriant solidarizuojančius tautos ryšius. Čia galimi įvairūs sociokultūrinių grupių naratyvų santykio variantai – nuo konfliktiškų iki daugiakultūrinių. Tad tikslinga tirti socialinę atmintį solidarizuojančių bei diferencijuojančių Lietuvos tautą jos ypatybių požiūriu.

Tautos praeities mitai, kaip socialinės atminties dalis bei kolektyvinio lygmens normatyvinės tautinės tapatybės dalis, visuomenėje daugiausia išskyla dviem socialinės atminties formomis: kaip praeities reprezentacijos, reiškiamos kultūrinės atminties formomis (tekstai, muziejai, minėjimai, paminklai ir

pan.), ir kaip kolektyvinė atmintis – neformalioje komunikacijoje perduodama visuomenei ar pavienėms grupėms svarbių įvykių atmintis. Kolektyvinė atmintis, pasak A. ir J. Assmannų, yra dabar gyvenančių žmonių kartų atmintis, perduodama neformalia kasdiene komunikacija – per žmonių pasakojimus. Ji nespecializuota, besikeičiančios tematikos, neorganizuota, priklausoma nuo pasakotojo, jos laiko horizontas fiksuotas – 80–100 metų (Assmann 1988: 10–16). Kultūrinė atmintis pranoksta kasdienę komunikaciją, ji reiškia fiksuotomis kultūros formomis ir perduodama institucionalizuota komunikacija (per minėjimus, ritualus, muziejų lankymą, mokslo ir meno formomis, švietimo sistema ir kt.). Daugelis jos savybių priešingos, negu kolektyvinės atminties: neribotas laiko horizontas; rekonstruojama ne spontaniškai, o taikant mokslo metodus; ją perduoda organizuota ir specializuota komunikacija; susijusi su normatyvinėmis grupių tapatybėmis (Assmann 1999). Kultūrinėmis praeities reprezentacijomis dažniausiai išreiškiamas institucijų remiamas, normatyvinis tautinės tapatybės aspektas kolektyviniame jos raiškos lygmenyje; kur kas mažesniu mastu kultūrinėje atmintyje reiškiamos grupinės ar regioninės interpretacijos, susijusios su atitinkamomis tapatybėmis ar tautinės tapatybės variantais. Tad tautos praeities naratyvas kaip mitas funkcionuoja ne kaip vienintelė interpretacija, o kaip nevienodą galią įvairioms žmonių grupėms turinčių interpretacijų visuma; šios interpretacijos gali ir prieštarauti viena kitai, ir konkuruoti tarpusavyje.

Būdingas šiuolaikinių tautinių tapatybių bruožas yra jų subjektyvus konstravimas ir neapibrėžtumas, praradus „priskirtines“, jas apibrėžiančias reikšmes: „visos identiteto reikšmės palaipsniui išsivaduoja iš statiškos, „natūralios“ būsenos ir yra perkeliamos į nuolat kintančių socialinių sąveikų *paribi*, kur viešpatauja du priešingi motyvai: arba tapatumo „stygius“, arba „perteklius“ (Valantiejus 1999: 8). Subjektyvus tapatybės kūrimo pobūdis, pasireiškiantis individualaus lygmens sąveikų svarba šiame procese bei individualaus tapatybės kūrėjo aktyvumu, yra ir vienas iš „didžiojo“ tautos istorijos naratyvo irimo ir nuolatinės kaitos veiksnių. Tiek kultūrinės, tiek kolektyvinės atminties formomis išreikštas tautos istorijos naratyvas teikia simbolinių išteklių, kuriuos individai ir grupės, kurdamos savo tautinę tapatybę, „vartoja“ selektyviai: šį procesą taikliai apibūdina sociologas M. Castellsas: „Statybinių medžiagų“ tapatumų konstravimui teikia istorija, geografija, biologija, gamybos ir reprodukcijos institucijos, kolektyvinė atmintis bei asmeninės fantazijos, galios aparatai ir religiniai apreiškimai. Tačiau individai, socialinės grupės ir visuomenės visas šias medžiagas apdoroja ir jų prasmę pertvarko pagal socialines apibrėžtis bei kultūros projektus, sudarančius jų pačių socialinės struktūros bei erdvės ir laiko sistemos pagrindą“ (Castells 2006: 23).

Daugelyje modernistinių nacionalizmo teorijų (E. Gellnerio, E. Kedourie, E. Hobsbawmo, T. Rangerio ir kt.) pabrėžiamas konstrukcionistinis tautinių

mitų pobūdis ir jų kintamumas priklausomai nuo jų kūrėjų tikslų ir vertybių. Tautinis naratyvas traktuojamas kaip savavališka elitų konstrukcija, išreiškiama „aukštosios kultūros“ formomis ir diegiama „masėms“. A. D. Smithas kritikuoja šį požiūrį ir atkreipia dėmesį į kitus veiksnius bei veikėjus, kurie varžo tautinių mitų kūrimą, kaitą ir atliekamas funkcijas. Pasak jo, „tai ribos ir sąryšiai, kuriuos nulemia tos bendrijos praeities įvykiai ir sąlygos, bei darantys įtaką dabarčiai simboliniai ir instituciniai rėmai, sukurti praeityje“ (Smith 1999a: 54). Tad tautinių mitų negalima nepagrįstai „išrasti“; kad atliktų savo funkcijas, jie iš dalies turi remtis realia bendrijos patirtimi ir tradicijomis. Antroji šiuos mitus veikianti veiksmų grupė A. D. Smitho schemoje siejama su jų rezonanso ar atmetimo populiariojoje vaizduotėje veiksniais (minėtu individualių jų „vartotojų“ aktyvumu): tai mastas, kuriuo etninės praeities įvykiai ar personažai bei atitinkami simboliai ir vertybės turi sekėjų ir gyvena kaimų ir miestų gyventojų atmintyje ir mituose“ (Smith 1999a: 54). Kiti veiksniai – istorijos ir kitų mokslų laimėjimai ir nacionalizmo ideologija – gali atlikti tautinių mitų koregavimo ir kritikos vaidmenis.

Į institucijų ir elitų kuriamo kultūrinės atminties sluoksnio „vartotojų“ aktyvų vaidmenį kuriant socialinę atmintį atkreipiamas dėmesys ir socialinės atminties teorijose. Sociologas W. Kansteineris nusako socialinės atminties funkcionavimą panašiai, kaip A. D. Smithas – trijų sluoksnių (veikėjų) sąveiką: pirmasis sluoksnis – tai kultūrinė ir intelektualinė praeities interpretavimo tradicija, antrasis – tai kūrėjai ir interpretatoriai, kurie selektyviai šiomis tradicijomis manipuliuoja, jas rekonstruoja, perkuria, ir trečiąjį sudaro „vartotojai“, kurie pripažįsta, interpretuoja ar ignoruoja kūrėjų teikiamas interpretacijas (Kansteiner 2002: 191–195). Kalbant apie pastarąjį sluoksnį konstatuojama, kad praeities reprezentacijų „vartojimas“ yra fragmentiškas ir nenuoseklus, žmonės jas renkasi selektyviai ir gana individualiai suvokia bei interpretuoja. Taip pat ir reprezentacijų santykis su kūrėjų intencijomis nėra vienareikšmis. Reprezentacijos, nors neišvengiamai dalyvauja kuriant socialinę atmintį ir jos raidoje, tiesiogiai jos neišreiškia ir tiesiogiai nenulemia (Kansteiner 2002: 197). Daugelis tyrinėtojų (P. Nora, A. Huysen, A. Assmann ir kt.) išvelgia vis didėjantį žmonių santykio su praeitimi „įtarpinimą“ kultūrinės atminties formomis. Nors kolektyvinė atmintis, ypač nesenu įvykių, nemažai artikuliuojama ir neformalioje komunikacijoje, vis dėlto kultūrinės atminties dalis ir vaidmuo, plintant informacinėms technologijoms, vis didėja, daugelį ne tik praeities, bet ir dabarties įvykių žmonės „patiria“ per komunikacinius tarpininkus. Reprezentacijos tampa aktyviu atminties kūrimo veiksmu. Tarp „realaus“ įvykio ir atminties išterpus reprezentacijoms, iš visuomenės atminties gali išnykti įvykiai, kurie buvo svarbūs daugeliui jos narių, ir ištvirtinti socialiai

ar geografiškai tolimi įvykiai, svarbūs tam tikrų grupių tapatybėms ar tikslams. Atminties reprezentacijos, kurios padeda konstruoti, artikuliuoti ir perteikti žmonių jausmus bei žinias apie praeitį, sudaro įvairias tekstinių, vizualių ir erdvinių elementų kombinacijas. Pasak J. Fentresso ir C. Wickhamo, „socialinė atmintis – tai koliažas, sudarytas iš vaizdinių, scenų, teiginių, sąmojų, eilėraščių strofų, abstrakcijų, diskurso siužetų ir tipų, paminklų, pastatų, istorinių vietų ir net klaidingų etimologijų“ (Fentress, Wickham 1992: 47). Kurdami savo tautinę tapatybę, individai šio koliažo elementus „vartoja“ selektyviai (pasirenka, ignoroja, interpretuoja, naudoja ritualuose ir pan.). Tad tiriant socialinės atminties vaidmenį individualiai tautinei tapatybei („vartotojo“ sluoksni), tikslinga atsižvelgti į visų „veikėjų“ sąveiką – ne tik į socialinius ir individualius tautinių mitų pasirinkimo ar interpretavimo kontekstus ir veiksnius, bet ir į šių mitų reprezentacijų pobūdžio, tradicinių interpretacijų ir kitų veiksnių įtaką.

Socialinės atminties pokyčiams šiuolaikinėse visuomenėse didelę įtaką daro ne tik socialinių tapatybių kaita bei komunikacinių technologijų sklaida, bet ir trauminių įvykių (karų, genocidų) palikimas. Socialinės atminties ryšys su dabarties vertybėmis, tikslais ir socialinėmis tapatybėmis nevienareikšmis: ji gali ne tik teikti simbolinių išteklių, paremiančių tapatybių projektus ar kitus politinius tikslus, bet ir tam tikra prasme griauti tas tapatybes bei legitimacijas: „Socialinėje, kaip ir individualioje, atmintyje yra ir praeities pėdsakų, kurie gali defetišizuoti dabartį, padėti suvokti sukūrusius būtent tokią dabartį procesus ir kritikuoti tą dabartį pamirštų troškimų, aspiracijų ar traumų vardu“ (Jedlowski 2001: 36). Mitologizuotas santykis su praeitimi tautinės tapatybės požiūriu reiškia tos praeities idealizavimą, herojiškų, galinčių kelti pasididžiavimą jos momentų išryškinimą. Bet, ypač individualiu lygmeniu, tautinę tapatybę ne visi vertina teigiamai, be to, problemiški tautos praeities momentai gali būti suderinami su teigiama tautine tapatybe ir nebūtinai ją griauja. Tokių tautinės tapatybės variantą socialinis psichologas T. Blankas apibūdina kaip patriotizmą: jam būdinga konstruktyviai kritiška distancija tautos atžvilgiu ir pritariama išreiškiančioms įvairius požiūrius tautos praeities rekonstrukcijoms bei prisiimama atsakomybė už praeities įvykių pasekmes (Blank, Schmidt 2003: 292). Nors Lietuvos, kaip ir kitų tautinių valstybių, tautinio naratyvo reprezentacijose vyrauja idealizuotos interpretacijos, vis dėlto viešajame šalies socialinės atminties diskurse nemaža ir probleminančių teigiamą tautinę tapatybę požiūrių; ypač daug jų trauminių įvykių (karo, represijų) socialinėje atmintyje: čia diskutuojama kaltės, atsakomybės ir kitais moralės klausimais. Tad tyrimo metu iš dalies analizuotas ir šis aspektas ieškant, kaip neigiamai nuspalvinti praeities aspektai siejami su lietuvių tapatybe.

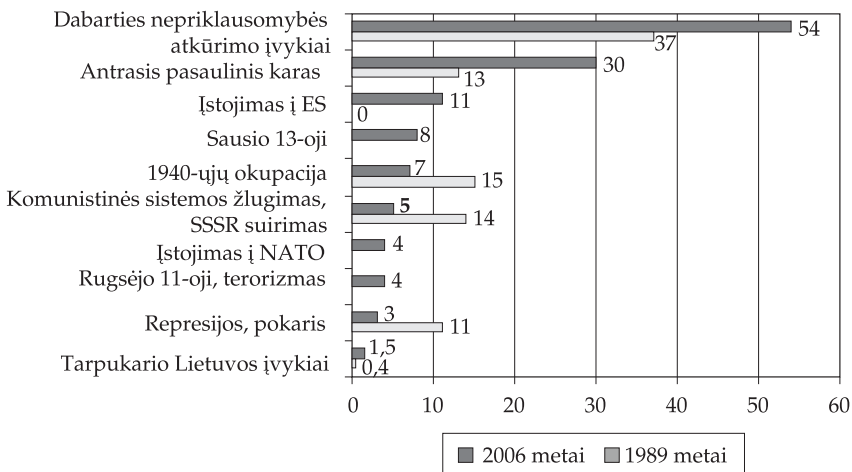
Daugelis tyrinėtojų ryši su kolektyvinėmis tapatybėmis laiko vienu pagrindinių (ar net pagrindinių) selektyvaus santykio su praeitimi kriterijų. Pavyzdžiui,

J. Assmannas kultūrinės atminties ryšį su normatyviniu grupės įvaizdžiu, jos „tapatybinį konkretumą“ (tai visada „mūsų“ atmintis, kitokia negu „jų“) laiko šios atminties bruožu *ex definitio* (Assmann 1988: 15–16). Taip pat ir kolektyvinę atmintį visi tyrinėtojai, pradedant šios problemos pradininku, sociologijos klasiku – M. Halbwachsu, laiko neatsiejamai susijusia su grupių tapatybėmis. Tad socialinės atminties „vartojimas“ nemaža dalimi atspindi jos vaidmenį kolektyvinėms tapatybėms, o Lietuvos praeities naratyvo reikšmės žmonėms taip pat labai susijusios su jų tautine tapatybe. Tyrimo metodologijoje stengtasi išryškinti būtent tautinės tapatybės aspektą: interviu ir anketoje klausta apie respondentams – lietuviams (Lietuvos piliečiams) – svarbias interpretacijas, Lietuvos istorijos simbolių reikšmes tarp kitų lietuviškumo simbolių ir pan.

Kolektyvinės atminties bruožai ir jos ryšiai su lietuvių tapatybe

Kolektyvinės atminties kiekybinio tyrimo rezultatai atskleidžia dabarties nepriklausomybės atkūrimo įvykių patirties ir kolektyvinės atminties svarbą Lietuvos gyventojų – tiek lietuvių, tiek kitų etninių grupių žmonių – tapatybei (1 diagrama). Kolektyvinė atmintis empiriškai tirta tokioje pat atrankoje ir taikant tokią pat metodiką, kaip 1989 m.³ (Gaidys, Tureikytė, Šutinienė 1991: 77–86), todėl ieškant kaitos tendencijų, abiejų tyrimų rezultatus galima lyginti.

1 diagrama. Svarbiausi Lietuvos ir pasaulio įvykiai nuo 1930 m. (paminėjimų proc., visi gyventojai)

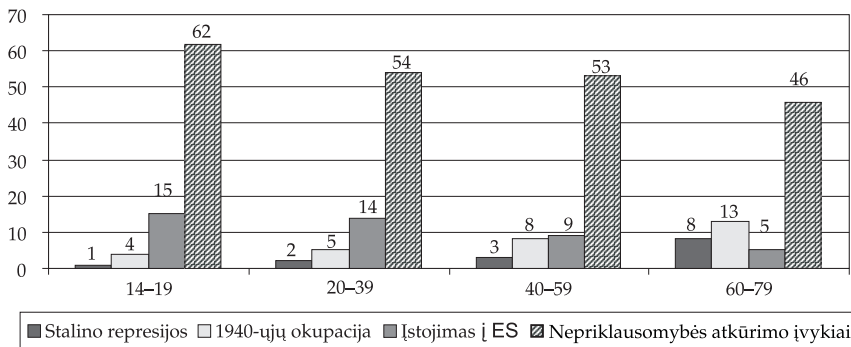
³ Respondentams pateiktas atviras (nenurodant atsakymų variantų) klausimas: „Prašome išvardinti 1–2 Lietuvos ar pasaulio įvykius, permainas nuo 1930 metų, kurie Jums atrodo ypač svarbūs.“

Lietuvos gyventojų kolektyvinėje atmintyje aiškiai vyrauja du daugiausia istorinių pasekmių turėję įvykiai – nepriklausomybės atkūrimas⁴ ir Antrasis pasaulinis karas; jų reikšmė, palyginti su 1989 m., didėja. Mažėja senesnių tautinei ideologijai svarbių laikotarpių ir įvykių – stalininių represijų, 1940 m. okupacijos, tarpukario Lietuvos – reikšmė kolektyvinėje atmintyje, taip pat visai neminimi postalininio sovietinio laikotarpio įvykiai (ankstesniuose tyrimuose jie, nors retai, minėti).

Kolektyvinė atmintis tampa atviresnė, ji grindžiama ne tik lietuvių nacionalizmo, bet ir universalesnėmis vertybėmis: Lietuvos valstybingumo klausimai kolektyvinėje atmintyje atsispindi Europos ir pasaulio kontekstuose – svarbūs tampa įstojimo į ES ir NATO įvykiai, svarbesnis ir Antrasis pasaulinis karas. Atviresnės atminties formavimosi tendencijas rodo ir Rugsėjo 11-osios svarba lietuvių atmintyje – tai pastaraisiais dešimtmečiais besiformuojančios „globalios atminties“ apraiška. Kitus, ne tik Lietuvai reikšmingus įvykius (socializmo, žlugimą, technologijų pažangą, kompiuterių išradimą, kosmoso laimėjimus ir pan.) minėjo nedaugelis.

Svarbiu kolektyvinės atminties formavimosi veiksniu tradiciškai laikomas amžius.

2 diagrama. Kolektyvinės atminties skirtumai pagal amžiaus grupes (paminėjimų proc., $p < 0,01$)⁵

Pasak klasikinės K. Mannheimo teorijos, socialiniai-politiniai įvykiai žmogui daro didžiausią įtaką ir išimunami, kai jis būna maždaug 12–22 metų amžiaus. Taip formuojasi kartos, besiskiriančios kitokia paauglystės ir ankstyvos jaunys-

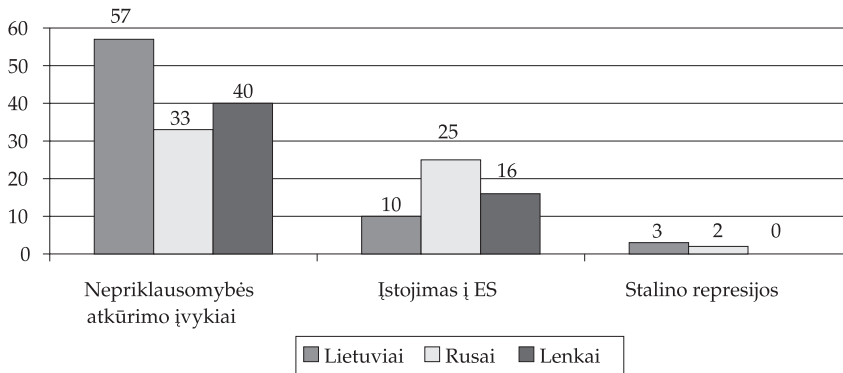
⁴ 1989 m. šie įvykiai įvardinti kaip „dabarties atgimimas“. Kai kurie respondentai įvardijo tik Sausio 13-ąją kaip jiems svarbiausią šių įvykių momentą ar simbolį, todėl jis priskirtas atskirai kategorijai ir rezultatuose; šias kategorijas sujungus, nepriklausomybės atkūrimo reikšmė būtų dar didesnė.

⁵ Diagramose pateikiami tik tie įvykiai, kurių vertinimo skirtumai amžiaus ir tautinėse grupėse yra statistiškai reikšmingi.

tės patirtimi. Lietuvių kolektyvinėje atmintyje „kartų efektas“ reiškiasi tik iš dalies, lemia kai kurias skirtumų tendencijas (2 diagrama): dabarties įvykiai (nepriklausomybės atkūrimas ir įstojimas į ES) svarbesni jaunesniems, 1940 m. okupacija ir Stalino represijos – vyresniems. Tai paaiškina ir kiek mažesnę dabarties nepriklausomybės atkūrimo įvykių svarbą vyriausiesiems: tuo metu šie žmonės buvo jau vyresnio amžiaus, šios kartos formavimosi laikotarpis – penktojo dešimtmečio įvykiai. Bet amžius statistiškai reikšmingai diferencijuoja ne visų įvykių svarbą. Padidėjusią Antrojo pasaulinio karo svarbą kolektyvinėje atmintyje galima aiškinti objektyvesnių ir universalesnių jo istorinės reikšmės vertinimo kriterijų reikšme žmonėms: kitaip negu 1989 m. „tautinės mobilizacijos“ metu, jo reikšmės neužgožia nepriklausomybės atkūrimui svarbūs įvykiai, be to, atkūrus nepriklausomybę, tapo prieinamos objektyvesnės šio karo interpretacijos bei žinios apie jį. Be to, kaip minėta, dabarties nepriklausomybės atkūrimas – svarbiausias įvykis visoms amžiaus grupėms ir skirtumai tarp jų nėra dideli. Tad kolektyvinės atminties reikšmė tautinei tapatybei mažai priklauso nuo amžiaus.

Lietuvos tautinių grupių kolektyvinėje atmintyje (3 diagrama) statistiškai reikšmingai skiriasi tik nepriklausomybės atkūrimo įvykių svarba ($p < 0,01$; Sausio 13-osios – nesiskiria) bei įstojimo į ES ir pokario įvykių bei stalininių represijų svarba ($p < 0,05$).

3 diagrama. Tautinių grupių kolektyvinės atminties skirtumai (teigiamų atsakymų proc.)

Palyginti su 1989 m., Lietuvos tautinių grupių kolektyvinė atmintis skiriasi mažiau. Nors nepriklausomybės atkūrimo įvykių atminties reikšmė etninėms grupėms nevienoda, visų tautybių žmonių atmintyje ji svarbiausia. Tad šių įvykių patirtis ir atmintis, nors įvairių grupių ir individų gali būti vertinama skirtingai, yra reikšminga įvairių tautybių žmonėms.

Kai kuriuos lietuvių kolektyvinės atminties svarbos individų ir grupių tautinei tapatybei kriterijus iš dalies atskleidžia faktorių bei klasterių analizėje išryškėję kolektyvinės atminties įvykių tarpusavio ryšių modeliai. Abiem analizės būdais nustatyti keturi pagrindiniai modeliai. Jie rodo, kad lietuvių kolektyvinei atminčiai daro įtaką abi pagrindinės socialinės atminties funkcijos: dabarties kolektyvinių tapatybių ir tikslų legitimavimas bei trauminiai įvykiai (karai, represijos, teroras) ir su jais susijusios problemos. Pirmąjį modelį sudaro *nepriklausomybės atkūrimo* (kintamųjų ryšio faktoriuje koeficientas 0,653), antrąjį – *Antrojo pasaulinio karo* (0,556) ir *pokario represijų* (0,349) įvykiai; tad labiausiai kolektyvinės atminties formavimąsi lemia *Lietuvos nepriklausomybės praradimo ir atgavimo* įvykių patirtis ir nepriklausomybės vertybės svarba lietuvių tapatybei ir dabarties gyvenime. Kitas kriterijus – *traumuojamasis įvykių pobūdis*, kuris svarbus ir dviejuose pirmuosiuose faktoriuose (Sausio 13-oji svarbi ir pirmajame faktoriuje), matyt, lėmė ir Sausio 13-osios ir Rugsėjo 11-osios tarpusavio ryšį trečiajame modelyje (0,808; 0,440), kuri sąlygiškai įvardijome kaip *kolektyvinių traumų faktorių* (Rugsėjo 11-oji – vienas šiuolaikinės kolektyvinės atminties globalumą iliustruojančių įvykių). Ketvirtoji struktūra – *įstojimas į ES ir NATO* (0,759; 0,712) – atskleidžia kito – *Lietuvos tarptautinių laimėjimų* – kriterijaus svarbą kolektyvinėje atmintyje.

Individualias vyraujančių kolektyvinės atminties įvykių reikšmes, konstruojant individų tapatybes, atskleidžia autobiografijų analizės rezultatai. Jie patvirtina dabarties nepriklausomybės atkūrimo įvykių atminties svarbą įvairių socialinių grupių žmonių tautinei tapatybei. Šios patirties atmintį sieja su lietuvių tapatybe ir žmonės, mažai išmanantys Lietuvos istoriją, ir jauni žmonės, kurie tada buvo vaikai ir prisimena šią patirtį per vaikystės prisiminimus ir šeimų pasakojimus. Pavyzdžiui, 25 metų informantė savo apsisprendimą neišvykti iš Lietuvos grindžia prisiminimais, kaip, būdama devynerių metų, su tėvais ėjo saugoti Telekomo pastato: „Man Lietuva svarbi, nes mačiau, kokia svarbi ji yra tėvams.“ Būtent šios patirties atmintis daugeliui padeda emociškai sieti savo tapatybę su tautos praeitimi. Net ironiškai traktuojantis visus tautinius lojalumus informantas vertina dabartinę istorijos laikotarpį kaip svarbų:

„Dabartinis istorijos laikotarpis man svarbiausias. *Solidarnosc* ir viskas, kas vyko Lietuvoje nuo nepriklausomybės atkūrimo“ (23 m. vyras, Vilnius).

Kitas kritiškai ir kartais ironiškai traktuojantis mitologizuotą tautos istorijos pasakojimą informantas taip pat įvardija nepriklausomybės atkūrimo patirtį kaip vertybę, kuria didžiuojasi. Šalies istorijoje ieškodamas, kaip ir būdinga tautinei tapatybei, vertų pasididžiavimo momentų, jis jų randa būtent šioje patirtyje. Kaip tik dėl šio laikotarpio patirties Lietuvos ir Baltijos kaimynių istorija jam atrodo vertingesnė už didesnių ir turtingesnių, tad, atrodytų, pranašesnių valstybių:

„Reikia kažkiek istorijos, bet karais nėra ko didžiuotis. Baltijos šalių pereinamasis laikotarpis iš Sovietų sąjungos būtų svarbus, tai būtų ir savo identiteto formavimas, ir ryšių su Baltijos šalimis palaikymas. Apie Lietuvą užsienyje man labiausiai patikdavo pasakoti kaip apie vieną iš Baltijos šalių. Kad jos pasipriešino daug stipresnei valstybei ir kad veikė kartu. <...> Man tas imponuoja, kad Lietuva yra maža šalis. Gal todėl... ir iš dalies, kad Lietuvai niekas nebuvo duota už ačiū, Lietuva praėjo sunkų laikotarpį, buvo žmonių, kurie palūžo <...>. Tada aš žinau, kad aš atstovauju mažai šaliai, kuri turėjo sunkią istoriją ir man teko dalis tos istorijos. Tai nėra, kaip būna, kad žmonės atkeliauja iš tokių pasiturinčių pasaulio šalių, ir jeigu jų ko paklausi, jie žino tą savo istoriją, bet jie tikrai nepergyveno nieko sudėtingo“ (28 m. vyras, Elektrėnai).

Didelė dalis nepriklausomybės atkūrimo įvykių atminties kol kas perduodama kolektyvinės atminties formomis – šeimų ir kitoje neformalioje komunikacijoje, memuarų forma ir pan. Šių įvykių svarba jaunimo tautinei tapatybei bei svarbi vieta įvairių socialinių grupių kolektyvinėje atmintyje rodo, kad jų kolektyvinės reprezentacijos ir interpretacijos ir ateityje gali tapti naujų Lietuvos tautą vienijančių istorijos mitų šaltiniu.

„Mažųjų pasakojimų“ – šeimų istorijų – reikšmės lietuvių tapatybei bruožai

Daugiau ar mažiau standartizuotą oficialių praeities naratyvą, kaip ir abstrakčią šalies teritoriją, suasmenina ir susieja su tautine tapatybe tėvynės ir tėviškės sampratos, kurios susieja abu šiuos – tautos laiko ir erdvės – komponentus. Anot B. Osborno, „legendiniai, istoriniai kraštovaizdžiai apibrėžia grupes, kai jie suasmeninami kaip tėvynė, gimtinė, tėvų žemė“ (Osborn 2001: 49). Pastebima, kad su konkrečiais kraštovaizdžiais susieta atmintis tautinės tapatybės atžvilgiu turi didelę galią: „Akivaizdu, kad paveldėti mitai ir atmintis pasižymi dviem netikėtomis savybėmis: stulbinamu tęstinumu per šimtmečius ir galia kurti institucijas, kurios vis iš naujo atkuriamos. Tautinė tapatybė prarastų daug savo nepaprasto žavesio be konkrečios kraštovaizdžio tradicijos“ (Shama 1995, cit. Osborn 2001: 52). Praeities reprezentacijų ryšio su kraštovaizdžiu reikšmę lietuvių tapatybei aptarsime vėliau (4 diagrama); aptariant šeimų istorijų reikšmę tapatybei, svarbus kitas aspektas – abstrakčių tautos ir tautinės tapatybės kategorijų suasmeninimas, ryšys su konkrečia individų kasdienybės patirtimi.

Tyrimo duomenys rodo, kad „mažosios tėvynės“ – tėviškės – lietuviams yra svarbiausios tėvynės sampratoje: *tėvynė* asocijuojasi su *tėviške* net 77 proc. apklaustųjų. Autobiografinių pasakojimų analizė taip pat atskleidžia šeimų istorijų ir genealogijų svarbą tautinei tapatybei bei jų ryšio su šia tapatybe bruožus. Vienas jų – emocinio ryšio su instituciniu tautos praeities naratyvu

kūrimas. Kultūrinės atminties formomis perduodamą tautinį pasakojimą informantams neretai „suasmenina“ šeimų kolektyvinė atmintis, jose perduodami pasakojimai, kurie ir nulemia tapatybei svarbių oficialiojo naratyvo elementų pasirinkimą:

„Yra dalykai, kurie tau emociškai artimesni, sakykim, tas XIX amžiaus atgimimas man, negaliu lyginti nei masto, nei reikšmės su dabartimi, bet kažkas psichologiškai artimesnio, emociškai artimesnis. Artimesnis gal ir biologiškai, tėvas buvo 1922 metų gimimo, jiems arčiau tie laikai, pasakojo ir 1918 metų peripetijas, kai mano senelis 1923 metais su vyrais važiavo Klaipėdos vaduoti, kinkė arklius, važiavo, na, ir išvadavo [juokiasi]. Na bet per tą kažkaip ir pasijunta lietuviškumas“ (53 m. vyras, Vilnius).

Tapatybės siejimas su „didžiuoju“ tautos istorijos pasakojimu per šeimų pasakojimus gana dažnas tarp tų informantų, kurie kaip svarbius savo tapatybei įvardijo XIX a. – XX a. pradžios tautinio atgimimo ir tarpukario Lietuvos laikotarpį ar jų reprezentacijas. Didelę reikšmę šie pasakojimai turėjo ir gimusių bei augusių ne Lietuvoje lietuvių tapatybei, pavyzdžiui:

„Turbūt aš daugiausiai žinau apie Nepriklausomą Lietuvą tarp I ir II pasaulinio karo. Tai man čia arčiausia, nes apie tai aš daugiausia detalių žinau, ir smulkmenų, kaip ir apie II pasaulinį karą, kodėl mano tėvai turėjo išvažiuot, kaip išvažiavo, kaip jie buvo ten prispausti. Ir po to žinau apie tą tarybinę Lietuvą, iš giminių, iš apsilankymų. <...> Iš istorinės pusės tie tarpkariniai laikai man artimiausi“ (44 m. vyras, gimęs ir augęs JAV).

Kuriant tautinę tapatybę, šeimų istorijos siejamos ir su bandymais atkurti nutrūkusias ar nutrūkstančias „autentiškas“ etnines tradicijas ir tęstinumą, šeimos tradicijas laikant etninių tradicijų dalimi. 22 m. informantės, ieškančios „autentiško“ ryšio su praeitimi per šeimos istoriją ir genealogiją, šie ieškojimai siejami su lietuvių tapatybės „autentišku“ etninių komponentų ieškojimais. Tautinę tapatybę jai apibrėžia pirmiausia emocinis santykis su lietuvybe (*lietuviu išlikt širdyje*), bet jos raišką ji sieja su konkrečia aplinka, kalba, šeimos tradicijomis. Toliau cituojamame fragmente šeimos tradicijų tęstinumas siejamas su lietuviškumo raiška ne tik paprotinį šeimos paveldą laikant etninės tradicijos dalimi, bet ir tuo, kad informantė vadina „lietuviškais dalykais“ senelio smuiką ir kitus „neetninius“ paveldėtus šeimos daiktus; taip pat ir domėjimosi šeimos praeitimi motyvai siejami su „autentiškos“ etninės kultūros ieškojimais:

„Turbūt geriausia lietuviui tai gyvent Lietuvoj, nes tu turi pajaut viską, kaip yra. Ten tu išsiveži ir atkuri tą vaizdą tarsi kažkaip, na, atidubliuoji. O čia turbūt yra tikroji ta vieta, kur tu turėtum lietuvybę palaikyt. <...> šventėm šventes lietuviškas visas ir, sakykim, Kūčios be mėsos, viskas pagal tradicijas, tai rodė, kad mes turbūt palaikom lietuvišką dvasią <...>. Manau, kad savo vaikus tikrai auklėsiu lietuviškai ir tik lietuviškai. Tikrai žinau, kad šventes švėsiu taip, kaip mano tėvai. Tikrai nevalgysiu majonezo per kūčias <...>.

Dabar namuose turim smuiką senelio, jis labai brangus mums, bet daugiau kad lietuviškų tai dalykų neturim. <...> Genealogija domėjausi, nes aš esu jauniausia. Ir su močiute norėjau suartėti. Ir dar dėl to, kad lietuvių kalbą studijavau, buvau skaičius tautosaką, ir man taip miela, įdomu. Man etninė kultūra daug reiškia“ (22 m. moteris, Vilnius).

Ir kiti informantai šeimą laiko tapatybės tęstinumo institucija:

„Patriotinių kalbų nebuvo, bet šeimos ir giminės tęstinumas perduoda daug ką ir aiškiai neformuluojant. Gal įgimta, su žeme surišta, kaip šaknys yra, man taip atrodo“ (68 m. moteris, Vilnius).

Kartais šeimų istorijos traktuojamos ir kaip tautos istorijos „pakaitalas“, atkuriant tautinę tapatybę ir tęstinumą tarp tų žmonių, kurie mažiau išmano Lietuvos istoriją ir kitus institucijų kuriamus tapatybės išteklius. Pavyzdžiui, 65 m. verslininkas, anksčiau dirbęs kolūkio inžinieriumi ir mažai susidūręs su instituciniais lietuvių tapatybės ištekliais, teikia labai didelę reikšmę šeimos genealogijos ir tėviškės atkūrimui, šeimos ir giminės tradicijų „išradimui“ ir daug šia linkme veikia. Jis šeimą laiko svarbiu veiksniu, padėjusiu jam išlaikyti lietuvių tapatybę. Šis šeimos tradicijų rekonstravimo pavyzdys taip pat rodo minėtą *tėviškių*, lokalizuotos atminties, galią kuriant tapatybes:

„Pradžia tai iš šeimos išeina. Atrama turi būti. Šeima viską perduoda. <...> Kai nuvažiuojam, keliam vėliavą, giedam himną, jį sukūrėm ir pritaikėm prie liaudies dainos <...>. Ten dabar buvo paskutinis susirinkimas 30 liepos ir nutarė visi, kad kiekvienam nariui reikia pasodint po medį tame likusiam lauke, kadangi keturi vaikai užaugo, tai bus jų keturios giraitės suprojektuotos. Ta giminystė, susirinkimai, jau apie 15 metų, kaip tas vyksta“ (65 m. vyras, Vilkija).

„Didžiojo“ tautos praeities naratyvo reikšmės lietuvių tapatybei: individualizavimo ir desakralizavimo tendencijos

Autobiografijų analizė atskleidė santykio su standartizuotu, kultūrinėmis reprezentacijomis išreikštu tautos praeities pasakojimu *individualėjimo*, *subjektyvėjimo* tendencijas: vis daugiau žmonių individualiai renkasi, interpretuoja ir „vartoja“ įvairius tautos praeities pasakojimo elementus kurdami savo tapatybę. Kai kurių individų aktyvus vaidmuo kuriant tautinę tapatybę daro įtaką ir viešoms tautinio naratyvo interpretacijoms kultūrinėje atmintyje. Remiamasi įvairių laikotarpių ir įvykių reprezentacijomis, jas individualiai pasirenkant ir interpretuojant bei suteikiant savitas simbolines prasmes. Pavyzdžiui, 25 m. informantė atsirenka svarbius savo tapatybei momentus iš LDK laikotarpio, kurį šiek tiek mitologizuoja:

„Man patinka tas suvokimas, kad nė vienas iš kunigaikščių lietuviškai nemokėjo. Jie labai modernūs daugeliu atžvilgių. <...> Patinka, kad tai yra

archajiška, bet tai ne pagonybė, stipru, ypatinga. Dabartinei tapatybei norėčiau, kad būtų svarbi LDK“ (25 m. moteris, Vilnius).

Savo profesine veikla ši informantė stengiasi keisti viešajame naratyve vyraujančią etninę lietuviybės sampratą. LDK laikotarpyje ji randa išteklių ne tik pagrįsti pilietinius lietuvių tapatybės sandus, bet ir savo požiūrį į Europos Sąjungą ir europietiskumą: „Europietiskumas man svarbus todėl, kad LDK laikais buvom Europos periferijos dalis.“

Kitas informantas savo tapatybei svarbių išteklių randa tiek priešistorėj, tiek kituose laikotarpiuose, tapatybės raiškai pasirenka ne populiariausius, o mažai žinomus kraštovaizdžio simbolius:

„Artimiausi, svarbiausi laikotarpiai – X amžius, barokas Lietuvoje, senoji Lietuva Mindaugo, LDK, tiksliau, galima rasti autentišką ryšį. <...> Bet jau man asmeniškai gana svarbi šalia Šventosios Žemaičių alka yra. Kadangi Lietuvoj nėra išlikę tokių vietų, kur buvo senovės lietuvių tikėjimo, pagonybės vietų“ (24 m. vyras, Panevėžys).

Kitame individualizuoto santykio su tautiniu pasakojimu pavyzdyje matome, kad pagrindo lietuvių tapatybei taip pat ieškoma ne kanoniškųjų herojų panteone, o tarp mažiau žinomų nusipelnusių Lietuvai asmenybių:

„Man yra didesnę reikšmę turėję žmonės, kurie mažai žinomi. Kaip kunigas Stasys Yla, pavyzdžiui. Amerikoj žmonės jį apibūdina kaip labai šviesų, daug padariusį žmogų. Jis, pavyzdžiui, pilį pastatė, dabar vadinama „Stasio pilis“. Pats vienas pastatė, nes jam tai buvo svarbu. Aišku, svarbūs ir kiti mūsų veikėjai. Pavyzdžiui, tie, kurie nulėmė, kad Giedraičių mūšį laimėjom. Vienas karininkas nepakluso vadams ir puolė su dviem šimtais karių“ (35 m. vyras, Vilnius).

Informantas, savo tapatybę įvardijantis kaip „Lietuvos lenkas“, grindžia šią tapatybę LDK laikotarpio „politinės tautos“ ir dvigubos tapatybės bendroje valstybėje istorija:

„Mano tokia lietuviybė, kaip LDK, Mickevičiaus – aš iš Lietuvos, Lietuva mano tėvynė. Aš pasakysiu lenkiškai: Lietuva – tėvynė (ojczyzna), o Lenkija – motina (macierz) <...>. Nesigilinkim į Vilnių. Man Pilsudskis patinka ne dėl to, kad aš Lietuvos priešas, bet kaip valstybės kūrėjas, na, ir gimė Lietuvoj. Dar man yra svarbu istoriniai karaliai, kunigaikščiai, kurie kariavo su kitais, ir kad mes buvom vienoj valstybėj, esam broliai. Tu lietuvis, aš lenkas, bet mes esam broliai. <...> Kai aš mokiausi, per daug sulietuvintą istoriją mokėmės, mažai apie Jogailą ir panašiai. Gal daug buvo nepasakyta faktų“ (24 m. vyras, Vilnius).

Kita būdinga santykio su tautos istorijos pasakojimu tendencija – šio pasakojimo *desakralizavimas* ir *kritiškas vertinimas*. Tautos istorija vertinama iš dabarties demokratijos, humanistinių vertybių, „išorės“ (europinių, globalių)

pozicijų, nevengiama ir probleminančių teigiama tautinę tapatybę praeities aspektų. Tradiciniai herojiniai mitai neretai traktuojami ironiškai ir kritiškai, kritikuojamas ir „lituanocentrinis“ naratyvo pobūdis:

„Nepatiko mokykloje Lietuvos istorija ir lietuvių kalba. Per didelis pabrėžimas lietuviškumo, toks kunigaikštis suvienijo dvi žemes, bet tuo pat metu vyko daug svarbesnis karas Europoje, o apie tai nekalbama. <...> Man labai dažnai Lietuva iki Juodosios jūros atrodo keista, kuo čia didžiuotis, juk dabar nesam, vadinasi, pralošėm viską. Tuo labiau karais nėra ko didžiuotis“ (28 m. vyras, Elektrėnai).

Būdinga tiek individualėjimo, tiek desakralizacijos apraiška galima laikyti ir istorinių įvykių minėjimo kolektyvinių praktikų ir ritualų reikšmės mažėjimą tautybės raiškoje. Istorinių vietų, paminklų lankymas, vyresniajai kartai turėjęs simbolinę reikšmę, jaunimo desakralizuojamas ir daugeliui yra svarbesnis pažintiniu, turistiniu aspektu. Taip pat ir istorinių datų, valstybės švenčių minėjimas ritualizuotomis formomis daugeliui nėra svarbus:

„Švenčiu kovo 11-ąją, vasario 16-ąją, su bendraminčiais susitinkam, pasėdim, be ritualų, kartais Mindaugo dieną, Žalgirio mūšio dieną“ (24 m. vyras, Panevėžys).

„Sovietmečiu buvo garbės reikalas per Vėlines nueiti į Rasas prie Basanavičiaus kapo ir pan. Dabar atostogaudami pakeliui užsukam į kokią Maironio tėviškę, bet tai jau neturi simbolinės reikšmės“ (53 m. vyras, Vilnius).

Individualizuotas santykis su tautiniu pasakojimu būdingesnis žmonėms, kurie išmano Lietuvos istoriją – aukštesnio išsilavinimo, taip pat jauniems, baigusiems mokyklą jau nepriklausomoje Lietuvoje, žmonėms. Dalis gimusių ir augusių sovietmečiu žmonių apie Lietuvos istoriją žinojo ir tebežino tik fragmentiškai. Informacijos apie praeitį sklaidos sovietmečiu ypatybės ir tos informacijos vaidmenį tapatybei atskleidžia 63 m. moters pasakojimas. Kaip ir daugelis jos amžininkų, su kitokia informacija apie praeitį, negu oficialioji versija, ji susidurdavo epizodiškai ir suvokė ją tik vėliau, sužinojusi apie tai daugiau:

„Apie Lietuvos istoriją... Kartą mes ėjom ožkas ganyt su močiute, jinai tada prasarė, kad *ta vieta šventa, atsimink*. Tik vėliau sužinojau, kad toj vietoj du partizanai užkasti. Tik užuominom paminėdavo <...>. Buvo prieškario žurnalai, knygos ant aukšto... Va, viena detalė, aš įstojau į pionierius nieko nesakius namuose, nes labai norėjau šokt, dainuot ir važiuot į ekskursijas. Kai parėjau su kaklaraiščiu namo, pirmiausia pas babytę užėjau - koks buvo jai šokas! Kaip jinai mane išbarė, jai čia buvo tokia tragedija... Ji ilgai negalėjo man to atleisti. <...> Bet ir į komjaunimą aš įstojau savo noru, man atrodė gražu tos idėjos. Mama tada pasakė, kad ji atsilikus, sena, tu nekreipk dėmesio, nes man irgi buvo konfliktas vidinis. Būdama komjaunuolė, aš pradėjau matyt, kad eina gyvenimas visai kitaip, negu tos idėjos. Tada susipažinau su savo būsimu vyru tremtiniu ir man atsivėrė visai kiti pasauliai. Jie buvo tremtiniai.

Iki tol aš nežinojau tų dalykų, girdėjau kažką, bet užuominom, tai buvo visai nežinomas pasaulis. <...> Tiesa, mačiau čia Buslynėj, netoli, kaip mėtė knygas per langą, vežė tuos žmones. Bet man dar nedaėjo, kas čia per dalykas. O kai sužinojau <...> ir kai pradėjo pasakoti, kaip baisiai, už ką ir kaip, ir kai žmogų pažįsti, tai man buvo be galo didelis lūžis“ (63 m. moteris, Vilkija).

Šeimose nesusidūrę su represijomis ir mokęsi tik sovietinėje mokykloje žmonės žinojo apie praeitį dar mažiau. Daugelio kaimų ir miestelių gyventojų lietuvių tapatybė ir sovietmečiu, ir dabar reiškiamą gana fragmentiškai: sovietmečiu – kaip keli krikščioniški papročiai, kuriuos jie vertino kaip lietuviškumo raišką, kartais fragmentiškas „balsų“ klausymas. Dabar dalies žmonių istorinėje sąmonėje vyrauja keli stereotipiškai interpretuojami praeities simboliai, o lietuviškumo raišką jų gyvenime neretai tebūna epizodiškas dalyvavimas Šv. mišiose per valstybės šventes; emocinė tapatybės reikšmė taip pat nedidelė. Tai pažymi ir informantai:

„Mano vaikams dabar apie keturiasdešimt metų. Jie praėję pačią kiečiausią tarybinę mokyklą. Sakýčiau buvo mokykloje to negavę, viskas buvo draudžiama. Jie nutolę yra nuo tų dalykų, jiems mažai rūpi. Anūkai, jie ateina artyn per mokyklą. Jau jisai daugiau gaudosi tuose reikaluose negu tėvai. Kai aš mokykloje mokiausi, dar nebuvo taip kategoriškai, aš daugiau gavau per šeimą, o paskiau buvo Brežnevo laikai, jie labai jau stipriai spaudė. <...> Į renginius neinam. Švenčių yra per daug ir neįpratę mes jų švęsti“ (65 m. vyras, Vilkija).

Galima hipotetiškai manyti, kad dalis kaimų ir miestelių žmonių, turėjusių skurdesnius tautinės tapatybės išteklius, dabarties tautinį atgimimą iš dalies suvokė kaip „iš centro“ atneštą valstybės atkūrimą. Tad, nors nacionalizmas yra labiausiai „eilinius žmones“ mobilizuojanti ir emociškai siejanti ideologija, nutolimas ir nuo ideologinių, ir nuo etninių išteklių lėmė, kad tautinę ideologiją šie žmonės suvokia kaip iš dalies „svetimą“ elitų kūrinį ir lietuviškumą iki šiol iš dalies sieja su „valdžia“. Tai iliustruoja mažesniuose miestuose ir kaimuose gana dažnai pasikartojantis pasakojimų motyvas:

„Vis tik buvom labai atitolę nuo tos Lietuvos, nuo nepriklausomybės buvo nutolimas. Šiuo metu lietuviškumui kenkia politikų nesąžiningumas. Mums atrodė labai herojiška iš to, ką žinojom apie kunigaikščius, tada visi tikėjosi, kad ir dabar bus taip gražu, o taip nėra ir tai labai kenkia lietuviškumui“ (65 m. vyras, Vilkija).

„Iš Lietuvos praeities – sąjūdžio laikai svarbiausia, graži ta pradžia, o dabar tai jau nėra taip gražu, kaip buvo, ir to sąžiningumo, kaip atrodė <...>. Man keista tiesiog buvo pradžioj. Ir savotiškai džiugu, kad taip jau viskas keičiasi, bet iš pradžių tai keista, palyginus su tuo, kas buvo“ (45 m. moteris, Vilkija).

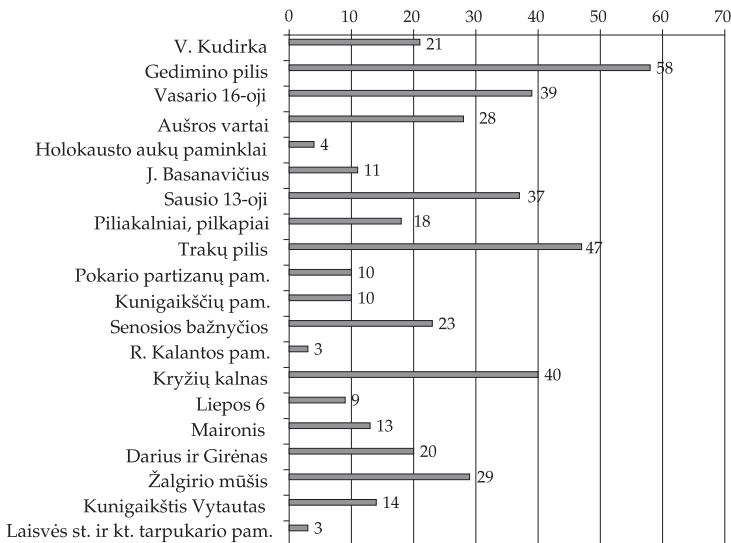
Panašus motyvas užfiksuotas ir kiekybiniame tyrime: 20 proc. gyventojų nulietuvojusių laikytų žmogų, kuris ilgisi Sovietų sąjungos, tad tautinė tapatybė iš dalies siejama su poliniu lojalumu ar nelojalumu buvusiais santvarkai.

Tautinio naratyvo reprezentacijų populiarumas socialinėse grupėse

Tyrimo duomenys patvirtina, kad tautos praeities naratyvą respondentai laiko svarbiu savo tautinei tapatybei: Lietuvos istorija yra antroje vietoje (po nepriklausomybės iškovojimo) tarp visų keliančių pasididžiavimą tautinės tapatybės išteklių (ją taip vertina 65 proc. respondentų⁶); taip pat 31 proc. respondentų įvardijo bendrą praeitį ir istoriją kaip Lietuvos visų tautybių žmones siejantį elementą.

Kaip jau minėta, tautos istorijos naratyvo elementų reprezentavimo pobūdis irgi daro įtaką jų vaidmeniui tautinei tapatybei. Tad kiekybiškai tirdami pasirinktų reprezentacijų populiarumą, pabandėme atsižvelgti ir į jų pobūdį. Buvo pateiktas įvairaus pobūdžio simbolinių tautos praeities reprezentacijų sąrašas. Apklausoje vertinta tik maža dalis visų lietuvių tapatybei naudojamų simbolinių reprezentacijų, todėl iš tyrimo rezultatų negalima daryti išvadų apie visą kultūrinę atmintį. Matome (4 diagrama), kad populiariojoje vaizduotėje vyrauja mitologizuotos teigiamą tapatybę grindžiančios „herojiško“ tautinio pasakojimo reprezentacijos, tarp kurių populiariausi istoriniai kraštovaizdžio objektai – Gedimino ir Trakų pilys⁷.

4 diagrama. Tautinio naratyvo reprezentacijų populiarumas (teigiamų atsakymų proc., suma didesnė negu 100 proc., nes žmonės galėjo žymėti 5 atsakymus)

⁶ Anketos klausimas: „Kuo, Jūsų manymu, lietuviai gali didžiuotis?“

⁷ Klausimas: „Kurie dalykai, atspindintys Lietuvos istoriją, Jūsų nuomone, svarbiausi, juos reikia labiausiai vertinti, gerbti, saugoti?“

Gana populiarus ir, tikėtina, susijęs ne tiek su tautine, kiek su religine tapatybe simbolinis kraštovaizdžio objektas – Kryžių kalnas (mažiau tikėtina, kad jis susijęs su katalikiškuoju tautinės tapatybės sandu: kiti šio projekto duomenys rodo, kad „religinė ir tautinė tapatybės nėra griežtai susijusios“ (Kuznecovienė 2006: 94). Šios populiarumo tendencijos leidžia atkreipti dėmesį į susietų su konkrečiais kraštovaizdžių objektais istorinių mitų ir simbolių galią tautinėje tapatybėje: „tautos sukūrimas reikalauja specifinės vietos „savo krašto“, tėvynės, istorinės, protėvių šalies (Smith 1999b: 149). Simboliniai kraštovaizdžiai arba, A. D. Smitho terminu, „etnovaizdžiai“ ypač stipriai susiejami su žmonių tapatybėmis per jų vaidmenį kasdienybės praktikoje. Šis vietos ir istorijos ryšys nacionalizmuose toks stiprus, kad, pavyzdžiui, istorikas P. Nora visus pagrindinius prancūzų tautinės tapatybės ženklus ir simbolius įvardija kaip „atminties vietas“, sujungiančias atmintį, vietą ir istoriją (tokios jo apibūdintos „vietos“ – tai ne tik „katedros“, bet ir „teismai“, „trispalvė“ ir kt.).

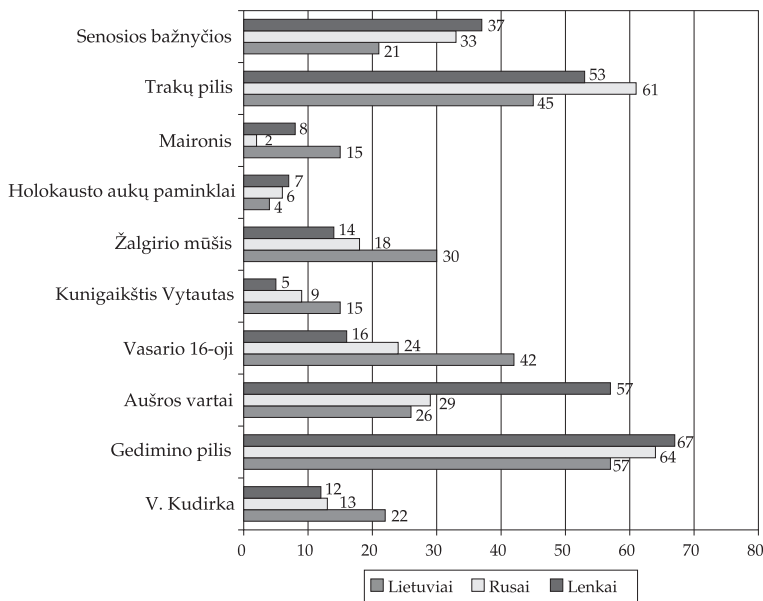
Populiariausios reprezentacijos – Gedimino pilies – populiarumas lietuvių tautinėje vaizduotėje, matyt, sietinas su daugialype jos simbolika (čia neabejotinai turi reikšmės ir sostinės simbolika, ir tautos bei miesto kilmės bei vaidmens pasaulyje mitai ir kt.) ir su vieta sakraliajame miesto centre, ir su reikšme daugelyje kasdienybės praktikų bei ritualų.

39 proc. gyventojų kaip labiausiai vertintiną paminėjo ir Sausio 13-osios datą – nepriklausomybės atkūrimo įvykių simbolį. Lygindami asmenybių populiarumą, matome, kad tautinio atgimimo herojai populiariausi už „kunigaikščių Lietuvos“. Asmenybių populiarumą galima palyginti su ankstesnių tyrimų, atliktų 1991 ir 1992 m., duomenimis (Šutinienė 1997: 70–71). Mažėja kunigaikščių populiarumas ir didėja XIX–XX a. tautinio atgimimo ir nepriklausomybės atkūrimo herojų svarba. Tai atspindi politinės nepriklausomybės, tautinės valstybės vertybių svarbą lietuvių tapatybei ir romantinio nacionalizmo mitų svarbos mažėjimą.

Rezultatai leidžia manyti, kad kurių nors tautinio naratyvo reprezentacijų populiarumas iš dalies priklauso nuo tų reprezentacijų pobūdžio. Visų laikotarpių paminklai ir asmenybių įvaizdžiai yra kur kas mažiau populiarūs reprezentacijos negu istoriniai kraštovaizdžio objektai. Pavyzdžiui, Vytauto valdymą liudijanti Trakų pilis daug svarbesnė už paties Vytauto įvaizdį ir kunigaikščių paminklus; Gedimino pilis svarbesnė už kunigaikščių, tarp jų ir Gedimino, paminklus. Didelius to paties laikotarpio ir vertybių reprezentacijų populiarumo skirtumus matome ir Vasario 16-osios datos, ir Laisvės bei kitų tarpukario nepriklausomybės paminklų vertinimuose – pati simbolinė data ir valstybės šventės diena daug svarbesnė negu ją simbolizuojantys paminklai. Tai patvirtina minėto prancūzų istoriko P. Nora ir kitų tyrinėtojų mintis, kad šiuolaikinių visuomenių socialinėje atmintyje praeities reprezentacijos, ženklai „gyvena“ savo gyvenimą atsietai ir nuo jų žymimų referentų, ir nuo „gyvos“ atminties tradicijos (Nora 1996).

Minėtų tautinio naratyvo reprezentacijų populiarumą tarp socialinių grupių labiausiai diferencijuoja tautybė. Iš duomenų (5 diagrama) matome, kad statistškai reikšmingai skiriasi tik pusės istorijos reprezentacijų vertinimai Lietuvos etninėse grupėse. Tai rodo, kad Lietuvos istorijos naratyvas diferencijuoja Lietuvos etnines grupes tik iš dalies.

5 diagrama. Tautinio naratyvo reprezentacijų populiarumas tarp tautinių grupių (teigiamų atsakymų proc. tautinėse grupėse; suma didesnė negu 100 proc., nes žmonės galėjo žymėti 5 atsakymus)⁸

Nemažą dalį reprezentacijų panašiai vertina visų tautybių žmonės ir jos atlieka integruojantį Lietuvos tautą vaidmenį; tai pirmiausia Nepriklausomybės atkūrimo įvykių, kuriuos simbolizuoja Sausio 13-oji, atmintis.

Nemaži skirtumai vertinant katalikiškąjį paveldą ir simbolius – Aušros vartus ir bažnyčias – atspindi didesnę katalikybės vaidmenį Lietuvos lenkų tapatybei ir kitas istoriškai susiklosčiusias tų paminklų simbolines prasmes tautinėms grupėms (Kryžių kalną, nors tai ir katalikiškas simbolis, visos grupės vertina panašiai). Galima manyti, kad didelę reikšmę paminklų ir simbolių svarbai tautinių grupių tapatybei turi jau anksčiau aptartas jų kaip istorinių kraštovaizdžio objektų vaidmuo kasdienybės praktikose – jis gali būti labai įvairialypis, dėl to

⁸ Pateikiamos tik tos reprezentacijos, kurias vertinant išryškėja statistiškai reikšmingi skirtumai tarp tautinių grupių ($p < 0,05$).

jie tampa žinomi ir populiarūs ir tarp Lietuvos istorijos neišmanančių ar mažiau ją išmanančių žmonių; tuo aiškintinas ne tik didesnis pilių populiarumas nelietuvių grupėse, bet ir, pavyzdžiui, maži J. Basanavičiaus reikšmingumo vertinimo skirtumai tarp tautinių grupių (jo vardu pavadinta žinoma Vilniaus gatvė), o kitos lietuvių tautinio atgimimo asmenybės (Kudirka, Maironis) kur kas populiarnesnės tarp lietuvių. Tai, kad Gedimino pilis populiari tarp lenkų, gali lemti ir didelė lokalių (Vilniaus regiono) identifikacijų svarba Lietuvos lenkų tapatybei. Lietuvių tautybės žmonės savo tapatybę grindžia pirmiausia tautinės valstybės vertybę simbolizuojančiais įvykiais ir laikotarpiais (svarbiausiais XX a. nepriklausomybės atkūrimo įvykiais, herojais ir pan.).

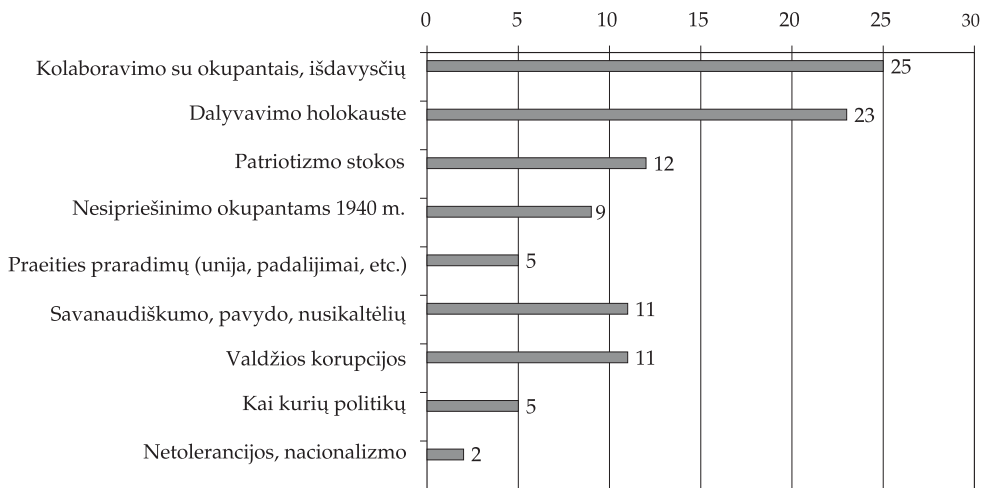
Išsilavinimas daro įtaką nedaugeliui vertinimų: statistiškai reikšmingai skiriasi J. Basanavičiaus ir pilkapių bei piliakalnių vertinimas – jie svarbesni aukštesnio išsilavinimo žmonėms. Tuo tarpu Darių ir Girėnų bei tarpukario nepriklausomybės paminklus Kaune laiko svarbesniais lietuvių tapatybei žemesnio išsilavinimo žmonės. Tad populiariausių, daugumai žinomų kanoniškųjų tautinio pasakojimo simbolių populiarumui ir vertinimams išsilavinimas daro nedidelę įtaką.

Ieškant tirtų tautos istorijos pasakojimo reprezentacijų populiarumo ir reikšmės tautinei tapatybei kriterijų, klasterių analizės būdu ieškota jų sąryšio žmonių sąmonėje modelių. Buvo išskirti keturi modeliai. Didžiausios žmonių grupės tapatybei (35 proc. respondentų) būdingas modelis, kurį sąlygiškai įvardijome kaip *populiariųjų kraštovaizdžio simbolių modelį*. Jame aukščiausias ryšio koeficientų reikšmes turi populiariausios reprezentacijos: Gedimino pilis (0,96), Trakų pilis (0,91) ir mažesnę, bet reikšmingą – Kryžių kalnas (0,41). Šis modelis, matyt, būdingesnis žmonėms, kurie mažiau domisi Lietuvos istorija, žino apie ją tik per kai kurias reprezentacijas (Lietuvos istorijos tarp svarbiausių tapatybės išteklių nepaminėjo 35 proc. respondentų). Tad kolektyviniame tapatybės lygmenyje nusakoma istorijos svarba (antras pagal svarbą keliantis pasididžiavinamą tapatybės bruožas) gali ir neiškilti dalies žmonių konkrečioje situacinėje tapatybių raiškoje, kurioje kartais naudojami tik keli populiariausi simboliai. Kitų dviejų grupių simbolių sąryšio modeliai grindžiami nepriklausomybės vertybėmis. Antrąjį modelį, būdingą 20 proc. žmonių, sąlygiškai pavadiname *XIX–XX a. tautinio atgimimo ir nepriklausomybės modeliu*. Jame vyrauja Vasario 16-oji (0,57) ir V. Kudirkos įvaizdis (0,23). Trečiosios žmonių grupės (24 proc.) tapatybei svarbiausios taip pat politinės nepriklausomybės vertybės, bet čia svarbi ir dabarties nepriklausomybė: reikšmingiausios yra sausio 13-oji ir Vasario 16-oji, ir jis įvardintas kaip *XX a. nepriklausomybės modelis*. Atskirą konfigūraciją žmonių sąmonėje sudaro krikščioniškieji simboliai: 20 proc. žmonių svarbiausios reprezentacijos yra Kryžių kalnas (0,98) ir Aušros vartai (0,45). Šis modelis pavadintas *katalikiškųjų reprezentacijų modeliu*. Šio modelio

atskyrimas rodo, kad Lietuvos istorijos reprezentacijų populiarumą lemia ne tik tautinė, bet ir kitos socialinės tapatybės, šiuo atveju – religinė.

Kaip jau minėta, socialinėje atmintyje svarbūs ir problemiški, neigiamai vertinami tautos praeities momentai. Esant konstruktyviai kritiškam individo santykiui su tautos praeitimi, jie gali būti svarbūs ir tautinei tapatybei.

6 diagrama. Ko iš savo šalies praeities lietuviams (Lietuvos piliečiams) reiktų labiausiai gėdintis? (teigiamų atsakymų proc., N=568)⁹

Empiriškai tiriant požiūrį į neigiamai vertintinus praeities aspektus, siekta nustatyti ne tiek jų vietą tautinėje tapatybėje (tam reiktų išsamesnio tyrimo), kiek kritiško, atsakingo požiūrio į praeitį reikšmę populiariojoje tautinėje vaizduotėje: koku mastu pripažįstami ar nutylimi sunkiau su teigiama tautine tapatybe bei tautiniu pasididžiavimu derinami momentai. Duomenys (6 diagrama) rodo, kad Lietuvos gyventojų populiariojoje vaizduotėje reikšmingą vietą užima ir gana kritiškas santykis su tautos praeitimi: tokie su atsakomybe susiję momentai, kaip dalyvavimas holokauste ir kolaboravimas (dažniausiai minimas kolaboravimas su sovietiniu režimu) nenutylimi, o minimi tarp gėdingiausių praeities dalykų.

⁹ Atviras klausimas (iš anksto nenurodant atsakymų variantų). Į klausimą atsakė 57 proc. respondentų. Mažas atsakiusių skaičius gali būti iš dalies dėl klausimo formos (į atvirus klausimus visuomet atsako mažiau žmonių), iš dalies dėl klausimo vietos anketos pabaigoje; dalis galėjo neatsakyti ir dėl to, kad šiuo klausimu neturi nuomonės. Kadangi lietuvių tapatybė, kaip minėta, tyrime suvokta pilietinės tautos (nacijos) prasme, klausimas formuluotas adresuojant jį ir tiems respondentams, kurių lietuviškumas ne etninis, o tik pilietinis.

Išvados

Socialinės atminties ryšio su lietuvių tautine tapatybe individualiame ir grupiniame jos raiškos lygmenyje ypatybių tyrimo duomenys rodo, kad tiek mitologizuoto tautos istorijos pasakojimo, tiek kolektyvinės atminties vaidmuo šiai tapatybei tebėra svarbus, bet kinta jos naudojimo, konstruojant individualaus lygmens lietuvių tapatybę, pobūdis ir reikšmės.

Didelę reikšmę Lietuvos gyventojų tautinės tapatybės komponentams, ypač emociniams, turi dabarties nepriklausomybės atkūrimo įvykių kolektyvinė atmintis. Ši atmintis labai svarbi ir jaunajai kartai, prisimenančiai šiuos įvykius per vaikystės emocijas ir šeimų pasakojimus, taip pat ir tiems žmonėms, kurie mažiau išmano ankstesnių laikotarpių Lietuvos istoriją. Bendros nepriklausomybės atkūrimo įvykių patirties ir tos patirties atminties bei su ja susijusių vertybių svarba visoms tautinėms ir socialinėms grupėms, ypač jaunimui, rodo, kad jų kolektyvinė atmintis gali tapti naujų, vienijančių Lietuvos tautą ir paremiančių pilietinius lietuvių tapatybės sandus, istorijos mitų šaltiniu.

Viešojo tautinio naratyvo „vartojimo“ lygmenyje galima išvelgti tradicinių mitų irimo ir kaitos tendencijas. Didėjant individualaus tautinės tapatybės subjekto aktyvumui, tradicinių kanoniškųjų tautinio naratyvo reikšmių suvokimas ir interpretavimas tampa selektyvesnis ir individualesnis, „eiliniai“ individai neretai dalyvauja ir viešajame kolektyvinio lygmens tapatybės diskurse. Išryškėjo ir tautinių mitų desakralizavimo bei kritiško vertinimo tendencijos. Tautos istorija vertinama dabarties demokratijos, humanistinių vertybių požūriu, nevengiama problemišku, sunkiau derinamą su tautiniu pasididžiavimu praeities aspektų. Mažėja tradicinių „kunigaikščių Lietuvos“ simbolių reikšmė bei didėja dabarties nepriklausomybės atkūrimo ir XX a. pradžios nepriklausomybės simbolių svarba populiariosiose interpretacijose. Šie poslinkiai kartu su dabarties nepriklausomybės atkūrimo kolektyvinės atminties svarba rodo šiuolaikiškai interpretuotą nepriklausomybės ir tautinės valstybės vertybių svarbą lietuvių tapatybei.

Nykstant etninėms-paprotinėms tradicijoms, socialinė atmintis atlieka svarbų vaidmenį per „mažuosius pasakojimus“ – šeimų istorijas, šeimų kolektyvinę atmintį individualiame tautinės tapatybės lygmenyje emociškai įprasminant, „suasmeninant“ abstrakčias tautinės valstybės istorijos ir teritorijos sampratas. Šie pasakojimai ypač svarbūs ir emociškai susiejant tapatybę su oficialiojo naratyvo elementais, ir kuriant jau nesusiduriančią su „autentiška“ etnine tradicija jaunimo tapatybę, ir ieškant nutolusių nuo ideologinių tapatybės išteklių žmonių tapatybės tęstinumo.

Kultūrinės atminties formomis išreikšto oficialiojo naratyvo reprezentacijų svarba tautinei tapatybei priklauso ir nuo tų reprezentacijų pobūdžio. Rezultatai rodo didelę simbolių istorinio kraštovaizdžio vietų svarbą tiek lietuvių, tiek kitų tautinių grupių žmonių tautinei ir kitoms socialinėms tapatybėms.

Literatūra

- Anderson Benedict. 1999. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos.
- Assmann Aleida. 1999. *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: Verlag C. H. Beck.
- Assmann Jan. 1988. Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität, Assmann J., Hölscher T. (Hrg.). *Kultur und Gedächtnis*: 9–18. Frankfurt am Mein: Suhrkamp.
- Blank Thomas. 2003. Determinants of National Identity in East and West Germany. An Empirical Comparison of Theories on the Significance of Authoritarianism, Anomie and General Self Esteem, *Political Psychology* 24(2): 259–288.
- Blank Thomas, Schmidt Peter. 2003. National Identity in a United Germany: Nationalism or Patriotism?, *Political Psychology* 24(2): 289–312.
- Castells Manuel. 2006. *Tapatumo galia*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
- Fentress James, Wickham Chris. 1992. *Social Memory*. London: Blackwell Publishers.
- Gaidys Vladas, Tureikytė Danutė, Šutinienė Irena. 1991. Istorinė lietuvių atmintis, *Filosofija. Sociologija* 1: 77–86.
- Jedlowski Paolo. 2001. Memory and Sociology, *Time and Society* 10(1): 29–44.
- Kansteiner Wulf. 2002. Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies, *History and Theory* 41(May): 179–197.
- Kuznecovienė Jolanta. 2006. Šiuolaikinės lietuvių tautinės tapatybės kontūrai, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2: 84–107.
- Nora Pierre. 1996. *Realms of Memory* 1. New York: Columbia University Press.
- Osborn Brian S. 2001. Landscapes, Memory, Monuments, and Commemoration: Putting Identity in Its Place, *Canadian Ethnic Studies* 33(3): 39–58.
- Smith Anthony D. 1988. The Myth of the “Modern Nation” and the Myths of Nations, *Ethnic and Racial Studies* 71(1): 1–26.
- Smith Anthony D. 1999a. History and Modernity, Boswell D., Evans J. (eds.). *Representing the Nation: A Reader. History, Heritage and Museums*: 45–59. London and New York: Routledge.
- Smith Anthony D. 1999b. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press.
- Šutinienė Irena. 1997. Tautos istorijos mitai Lietuvos gyventojų sąmonėje, Poviliūnas A. (sud.). *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika*: 66–89. Vilnius: Švietimo studijų centras.
- Šutinienė Irena. 2006. Lietuvių tautinė tapatybė globalizacijos kontekstuose: raiška ir kaitos tendencijos, *Filosofija. Sociologija* 2: 18–26.
- Valantiejus Algimantas. 1999. Šiuolaikiškas tapatumas. Istorijos ir dabarties vertinimo kriterijai, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 3(5): 5–15.

Social Memory and Contemporary Lithuanian National Identity

Irena Šutinienė

Summary

The article concerns the question of connections between the changing narrative of Lithuanian National history and Lithuanian national identity. How does the erosion of the meta-narratives and other contemporary changes of social memory transform the role of national past in the constant reconstitution of Lithuanian national identity, undergoing challenges of globalization? Are the myths of national past, mediated through symbols and other representations still the powerful source of the national imagination that binds people together by creating the sense of belonging to a national community?

The aim of this article is to define the role of social memory in the construction of national identity, to identify the main cultural representations of social memory as well as informal narratives that are important for popular national imagination of the nation as a whole as well as of particular social and ethnic groups. The article is based on the results of the qualitative and quantitative empirical research (representative survey as well as semi-structured biographical interview), carried out by the Centre of Social Anthropology at Vytautas Magnus University and the Institute for Social research in 2005/2006. The use of the resources of national history (symbolic representations as well as informal narratives) in the construction of national identity, on the level of individual, was examined empirically.

The popularity of symbolic representations of national history was examined with regard to their symbolic power when integrating ethnic and social groups and creating the cohesion of national community. The results show, that traditional myths of national history as well as main symbolic events of collective memory are still important for Lithuanian national identity construction, but the character of their use as the resource and their meaning for national identity at individual level has changed.

According to the survey research data, the great impact on Lithuanian national identity is collective memory (the narratives transmitted through informal communication) of the events of the regaining of independence in 1988–1991. The memory of these events, endowed with emotional components, is almost equally important for all social and ethnic groups and their national identity; thus the mythologized memory of these events may become a powerful source of myths of national history unifying the Lithuanian nation.

The popularity of symbolic cultural representations of Lithuanian narrative of national past indicates the erosion of the traditional myths of national histo-

ry. The significance of myths and symbols interpreted in traditional ways – a remnant from the interwar period – decrease, and the significance of myths that legitimate contemporary goals and values of the nation, as well as actual aspects of national identity, increase. Individuals evaluate national history more rationally, according to contemporary values of democracy and humanity. As individuals become more active ‘subjects’ of national identity construction, the use of traditional myths and symbols of national history as identity construction resources is individualized and selective. Individual agents also try to exert influence on the collective level of national identity, participating in reinterpretation of the public discourses of Lithuanian nationalism. This criticism also concerns questions of “collective forgetting”: a significant number of people accept and try to incorporate into their national identity aspects of national past that can disturb the positive image of the nation (events perceived as “national shame”, etc.). Thus the values of the independent national state construct the most important part of popular imagination, significant for the national identity construction of the population, as well as ethnic groups, but they are renegotiated in accordance with contemporary values.

The data reveal the role of informal narratives of the local past (local or family histories and memories) in the process of national identity construction at the level of individuals. As traditions corrode, people try to “invent” or reconstruct local histories and collective memory and these aspects are important for “personalization” of the official national narrative: they help to create emotional connections with the events represented in official historical narrative, to create meanings for and ties with “ethnic past” for the young generation, that has lost its links with “authentic” tradition, and are important for national identity of people, who, due to forced “forgetting” of national history in Soviet time, are remote from institutionalized collective resources of national identity.

The significance of symbolic cultural representations of national past for individuals and groups depends on the forms and the character of their representation. Great influence on the popularity of symbols of national past among members of all ethnic groups is exerted by their representation as elements of the landscape and their involvement in everyday interactions and social practices.

There are differences of popularity of representations of national history between ethnic groups. But there are integrating representations of national history as well, about a half of the representations examined. The symbolic representations of the myths of Lithuanian nationalism for Lithuanians are more important than for other ethnic groups. The importance of representations of Lithuanian national past for Poles, more than for other groups, is connected with their regional and religious identity.